

РОЗДІЛ 6

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 631.115.1:005

Гуторов А. О.

ІНЦ «Інститут аграрної економіки»

Національної академії аграрних наук України

Єрмоленко О. А.

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

КЛАСИФІКАЦІЯ ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджено генезу класифікації господарств населення в Україні. Визначено основні вади наявних типологій у контексті відповідності нормативним вимогам Євростату. Обґрунтовано розподіл сільських домогосподарств і особистих селянських господарств на класи покинутих, споживчих (натуральних), напівтоварних і товарних господарств, встановлено відповідні економічні межі цих класів.

Ключові слова: класифікація, типізація, господарства населення, сільські домогосподарства, особисті селянські господарства.

Постановка проблеми. Серед усіх форм господарювання на селі найбільш суперечливий характер мають господарства населення. Незважаючи на видиму простоту, до цього часу дискусійними є всі аспекти їхньої діяльності – від сутності самої форми господарювання до соціально-економічної і виробничої диференціації. Ми вважаємо, що в діалектиці господарств населення проблема їхньої класифікації є першочерговою, тому що типологія імплементує характер виробництва, нагромадження капіталу і його розподілу, а значить визначає і тип економічних відносин, є змістовим дескриптором самої форми господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми класифікації господарств населення свого часу присвятили праці багато відомих учених-економістів, серед яких Т. Беркута, О. Бородіна, В. Горкавий, Д. Крисанов, М. Кропивко, Ю. Лупенко, Ю. Макаренко, М. Макаров, М. Малік, Л. Мельник, В. Немчинов, О. Онищенко, Б. Пасхавер, В. Постников, І. Прокопа, О. Чаєнов.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак попри велику кількість наукових здобутків, єдиної концепції щодо класифікації господарств населення немає, що своєю чергою створює підґрунтя для продовження наукових розвідок у цій царині аграрної економічної науки.

Метою статті є обґрунтування класифікації господарств населення в Україні на прикладі сільських домогосподарств і особистих селянських господарств.

Виклад основного матеріалу. Класифікація як метод наукового пізнання є одним із основних логічних способів поділу інформації. Її метою є планомірний, послідовний і системний розподіл характеристик предмета дослідження за певними ознаками на неперервні гомогенні групи.

У випадку господарств населення, їх класифікація звичайно передбачає виокремлення соціально-економічних і виробничих класів, що дають змогу проаналізувати економічну природу господарювання, укладу життя на селі, а також визначити закономірності у формуванні доходів і витрат громадян. Своєю чергою ці дані є важливою скла-

довою програм розвитку сільського господарства країни на всіх рівнях управління [1; 2].

Дослідження диференціації господарств населення мають вікову історію. Так, із застосуванням статистичного аналізу методом групування селянських господарств Таврійської губернії учений В. Постников виділив шість груп сільськогосподарських товаровиробників залежно від: площі посіву, складу робочої сили, чисельності робочої худоби з розрахунку на двір чи душу населення [3]. Узагальнюючи дослідження В. Постникова, виділимо декілька груп господарств. Перша група – бідняцькі домогосподарства, які не сіють взагалі чи сіють мало, використовуючи для обробітку землі найману худобу, та основний дохід родини дохід отримують від наймитування. Друга група – напівтрудова господарства, що мають площу посіву до 5,4 га й обробляють її власною худобою. Одержану з неї продукцію родина споживає повністю, а грошові доходи має від наймитування. Третя група – напівлихварські господарства з площею посіву 5,5–10,9 га, нерегулярним обробітком власної землі й основним доходом їхніх членів від здачі землі чи худоби в оренду та завдяки іншим підсобним промислам. Четверта група – трудові середні господарства, площа посіву яких 11,0–27,3 га. У результаті господарювання виробленої продукції вистачає лише на власні потреби родини і потреба в додаткових доходах залежить від кількості землі, худоби та складу членів господарства. П'ята група – це напівкапіталістичні господарства, посівна площа яких становить 27,4–54,6 га, вироблена продукція з більшої частини площі йде на продаж, а для її обробітку залучають найманих працівників. До шостої групи входять капіталістичні господарства. Їхня посівна площа перевищує 54,6 га, вся продукція йде на продаж, а обробляють землю повністю завдяки найманій робочій силі; додаткові доходи пов'язані з одержанням орендної плати за здавані в оренду землі.

Підхід В. Постникова В. Ленін піддав критиці, виділивши лише три групи селянських господарств: бідняцькі, середняцькі та заможні, що надалі перетворив Л. Крицман на ідеологічну формулу «куркуль – середняк – бідняк». На його думку, поділ на три названих класи мав бути

простим й одночасно достовірним та наочним: у разі використання лише власних засобів виробництва без застосування власної праці – це капіталіст-куркуль; лише власні засоби виробництва й власна робоча сила – дрібна буржуазія; наявність лише власної робочої сили – пролетаріат [4].

Таке ідеологічне підґрунтя щодо типологічних характеристик селянських господарств вимагало від тогочасної науки відповідних доказів і розрахунків. Зокрема, Л. Кріцман у своїх працях як критеріальну ознаку для виокремлення класів куркулів, середняків і бідняків пропонував використовувати співвідношення між наявними засобами виробництва і робочою силою [5, с. 23]. Переважання засобів виробництва над запасом праці, до того ж, є характерним для вищих за соціальним статусом селянських господарств, відносна їхня рівність – для середніх, а нестача засобів виробництва – для бідняцьких господарств. Учений зазначав, що малосилі бідняки не можуть усю свою робочу силу використати у власному господарстві, тому що їм бракує для цього засобів праці, а значить вони стають найманими працівниками в середніх і заможних господарів. Клас заможних (куркульських) селянських господарств, навпаки, має надлишок засобів виробництва, для повного завантаження яких бракує власної робочої сили, тому частину з них або здають в оренду, або використовують із залученням найманих працівників.

Результатом досліджень Л. Кріцмана стала розробка методики розрахунку й аналізу співвідношення розмірів власного виробництва селянського господарства і його засобів виробництва [5, с. 33]. На його думку, у господарствах, де таке співвідношення було на користь засобів праці, – спостерігалися процеси концентрації капіталу, а тому такі господарства вважають господарствами потайного капіталістичного типу. Де назване співвідношення, навпаки, було на користь розміру виробництва, там розвиваються процеси концентрації праці, а самі господарства – це господарства потайного пролетарського типу. У разі ж пропорційної відповідності розмірів виробництва вартості власного капіталу селянські господарства є дрібнобуржуазними чи капіталістичними (за умови наявності в них найманої праці) або наочно-пролетарськими (розмір господарства є мізерним, а саме виробництво – лише наявний город біля садиби).

Слід зауважити, що такий підхід до класифікації селянських господарств є більше ідеологічним, ніж науково обґрунтованим, тому що, по-перше, відчуження власної праці може відбуватися в господарствах будь-якого типу, по-друге, запропонований набір критеріальних ознак не є загальним з огляду на багатогранність систем і конкретних умов господарювання.

Учений Я. Яковлев, на основі узагальнення вчення В. Леніна про еволюцію сільського господарства і словову нерівність на селі виокремив багаті, бідняцькі і середняцькі господарства. Типологічними ознаками були показники загальної посівної площі, вартості основних засобів, характер соціальних економічних трудових відносин (оренда, наймання), промисловий і класовий характер господарства [6, с. 19]. На його думку, багаті (заможні) селянські господарства повинні систематично застосовувати найману працю, інститут оренди землі, мати засоби виробництва і найманих працівників у кількості, здатній забезпечити власні й орендовані потужності, мати доходи від промислів капіталістичного характеру

(промислові, торговельні підприємства тощо), отримувати від своєї діяльності надприбутки, використовуючи їх на нарощення капіталу. Протилежними багатим є бідняцькі господарства, що не мають взагалі засобів виробництва або мають їх у критично малому обсязі, їхній дохід від ведення сільського господарства недостатній навіть для покриття витрат на утримання сім'ї, що змушує селян працювати за наймом; часто обсяги купівлі продукції сільського господарства перевищують обсяги її реалізації [6, с. 20]. Якщо за характеристиками господарства не належать до багатих чи бідняцьких, їх визнають середняцькими.

Намагаючись поєднати методи статистичного групування та монографічного дослідження, В. Немчинов в основу типології сільськогосподарських товаровиробників поклав ознаки соціально-економічної залежності і підприємництва [7, с. 29]. Соціально-економічну залежність він визначав із огляду на відчуження найманої праці та засобів виробництва, а фактор підприємництва науковець, навпаки, пов'язував із найманням робочої сили, орендою основних засобів і землі, веденням іншої, несільськогосподарської діяльності тощо. Своєю чергою комбінування факторів залежності й підприємництва за землею і капіталом дозволило вченому створити дев'ять груп (комбінацій) сільгосптоваровиробників, які згодом були розподілені на три основні типи: підприємці за фактором землі і капіталу; залежні за фактором землі і капіталу; й самостійні. Самостійні господарства також було поділено на три підтипи: власне-самостійні (без відчуження й оренди землі та засобів виробництва), частково-несамостійні (відчуження або оренда землі чи засобів виробництва), невизначені (або повністю орендують землю й засоби виробництва, або отримують дохід, здаючи їх в оренду).

На основі подальшого вивчення статистичної бази В. Немчинов виділив три групи господарств: бідняцькі, у яких переважає залежність; середняцькі, які є умовно «нейтральними», не маючи залежності від інших та не одержують капіталістичних доходів і надходів; експлуататорські, в яких переважають підприємницькі фактори. Основною вадою таких розрахунків є потреба в проведенні вартісної оцінки всіх факторів та досконалого статистичного обліку, що часто проводять на селі досить умовно. Іншою проблемою також є обґрунтування основного показника розміру господарства та періоду дослідження для узагальнення класифікаційних типів.

Зі свого боку економіст М. Макаров у своїх працях виділяв п'ять соціально-економічних типів селянських господарств залежно від сукупних затрат капіталу, землі та праці, які схожі на виокремлені групи В. Постникова: дрібні трудові (напівпролетарські, бідняцькі, карликові, чи парцелярні, господарства), трудові (середняцькі, дрібнобуржуазні господарства), капіталістично-трудова (дрібнобуржуазні, напівкапіталістичні, куркульські, напівтрудова господарства), капіталістичні господарства, а також великі капіталістичні господарства, організовані за латифундіальною системою [8, с. 42]. До того ж, для характеристики соціального типу господарства, як він уважав, потрібно враховувати рівень інтенсивності виробництва, тому що від нього прямо залежить основний показник розміру – площа сільськогосподарських угідь (екстенсивний тип) або затрати праці чи капіталу (інтенсивний тип). Для дрібних трудових селянських господарств характерним є

факт відчуження від сільського господарства частини робочої сили для гарантування додаткових трудових доходів, через те що наявної в них землі та капіталу недостатньо для самозабезпечення, самозайнятості і самофінансування. Трудові господарства мають достатню площу сільськогосподарських угідь, основних і оборотних засобів для повного завантаження трудових ресурсів і забезпечення себе доходом від сільськогосподарської діяльності. У разі незначного перевищення землі та капіталу над кількістю робочої сили, залучення для сезонних робіт найманих працівників, господар стає управлінцем, а саме господарство – капіталістично-трудовим, основна мета якого – максимізація додаткової вартості. Коли ж розміри підприємства стають настільки великими, що всі роботи виконують наймані працівники, а господар лише провадить управління і контроль, то господарство перетворюється на капіталістичне, а в разі наявності кількох відокремлених виробництв чи дворів – на велике капіталістичне.

Поряд із одноосібними господарства М. Макаров класифікував і колективні та державні підприємства суспільного сектора – колгоспи та радгоспи. На відміну від одноосібних господарств, колгоспи мають іншу мету своєї діяльності – отримання максимальної оплати використаних засобів виробництва й праці завдяки масштабу виробництва і його інтенсивності, у такий спосіб забезпечивши вищі доходи своїм членам. За своєю побудовою радгоспи дещо схожі на капіталістичні господарства, тому що основані винятково на найманій праці, зокрема й управлінський персонал, але вони утворюються за рішенням державних органів влади і покликані гарантувати продовольчу безпеку держави без урахування їхнього впливу на село й економічних чинників розвитку. На думку вченого, через двоїсту природу колективних і державних сільськогосподарських підприємств цей соціально-економічний тип є найважчим для аналізу, типології та науково обґрунтованої організації [8, с. 47]. До того ж, М. Макаров дійшов висновку, що класифікація господарств на основі затратного підходу дає змогу досить чітко виокремити виробничі та соціальні групи, проте не можна вважати системним підходом, тому що поза увагою залишаються міжгосподарські зв'язки, спеціалізація та структура доходів, які можуть бути отримані в інших галузях економіки. Своєю чергою зростання розмірів господарств свідчить про перехід від одного соціально-економічного типу до іншого.

Використання категорії доходу та визначення його структури дало змогу О. Чаянову виокремити шість типів селянських господарств: капіталістичні (куркульські), напівтрудова (напівкапіталістичні), заможні сімейно-трудова, бідняцькі сімейно-трудова, напівпролетарські та пролетарські [9, с. 29–31].

Виокремлення соціальних класів селянських господарств проводили на основі аналізу бюджетів і статистичних даних вибірових обстежень, що здійснили експедиції Науково-дослідного інституту сільськогосподарської економіки. Учені Я. Анисимов, І. Верменичев та К. Наумов спільно розробили методику типізації сільськогосподарських товаровиробників. У її основу були покладені показники вартості виробничо спожитих основних і оборотних засобів за календарний рік (a); вартість основних засобів, зданих в оренду іншим господарствам (b); вартість орендованих засобів виробництва, спожитих протягом кален-

дарного року (e); вартість усієї (z), зокрема й власної (d), робочої сили господарства, що була використана у всіх видах діяльності; вартість залученої (e) та відчуженої за наймом ($ж$) робочої сили для сезонних робіт. Згодом селянські господарства вчені розподіляли на дві групи: ті, що продають власну робочу силу або орендують основні засоби (n), та ті, які наймають сезонних працівників і здають в оренду власні засоби виробництва (k) [10, с. 37].

Для кожної із цих груп господарств розраховували співвідношення вартості власних засобів виробництва (x) і праці (y) до виробничо спожитих протягом року за формулами [10, с. 38]:

$$\begin{cases} x_n = \frac{a-e}{a} \quad \text{або} \quad x_n = \frac{a-(e-d)}{a} \\ y_n = \frac{d}{z} \quad \text{або} \quad y_n = \frac{d}{d+(ж-e)} \end{cases}, \quad (1)$$

$$\begin{cases} x_k = \frac{a}{a+b} \quad \text{або} \quad x_k = \frac{a}{a+(b-e)} \\ y_k = \frac{d}{z} \quad \text{або} \quad y_k = \frac{d}{d+(e-ж)} \end{cases}. \quad (2)$$

На підставі наведених співвідношень рівень пролетаризації (P_n) чи капіталізації господарств (P_k) може бути розрахований за формулою:

$$\begin{cases} P_n = 100 - x_n \cdot y_n \cdot 100 \\ P_k = 100 - x_k \cdot y_k \cdot 100 \end{cases}. \quad (3)$$

Отже, класичним куркульським господарством О. Чаянов уважав таке, що може здійснювати сільськогосподарську діяльність і без найманої праці, однак основні свої доходи воно отримує від торгівлі, лихварських і кредитних операцій тощо ($P_k \in (20, 50]$). Джерелом розширеного відтворення капіталістичного підприємства є прибутки від торгівлі, надприбутки, рентні платежі від здачі свого майна в оренду. Якщо ж господарство не здійснює торговельної чи лихварської діяльності, але залучає найману працю для максимізації сільськогосподарського підприємницького доходу, то воно перетворюється на напівкапіталістичне ($P_k \in [0, 20]$). Заможні сімейно-трудова селянські господарства ($P_n \in (50, 100]$) за своїм матеріальним забезпеченням не набагато поступаються напівкапіталістичним, але не використовують найманої праці та інших форм капіталістичної експлуатації на селі. На відміну від заможних, бідняцькі сімейно-трудова господарства ($P_n \in (20, 50]$) не мають значних обсягів землі та капіталу, проте наявних у них ресурсів достатньо для забезпечення себе працею і відповідними доходами. Напівпролетарські й пролетарські ($P_n \in [0, 20]$) господарства не мають взагалі або мають дуже мало землі та засобів праці, а тому основним джерелом їхнього доходу є заробітна плата, отримувана за працю в підприємствах вищих соціально-економічних класів [9, с. 29–31].

Протягом 1950–1990 рр. питання соціально-економічної класифікації господарств населення не ставилося, тому що не вписувалося в ідеологічну модель будови радянського суспільства. Дослідження певною мірою поновили лише із набуттям Україною незалежності, особливо прискоривши їх під час проведення аграрної реформи.

Незважаючи на це, офіційної економічної класифікації сільських домогосподарств в Україні, на відміну від сільськогосподарських підприємств, нині немає. Загалом у правовому полі та в цілях статистики сільського господарства виділяють

домогосподарства в сільській місцевості та особисті селянські господарства. Усі вони, згідно зі статтею 1 Закону України «Про сільськогосподарський перепис» від 23.09.2008 р. № 575-VI, належать до сільгосптоваровиробників, якщо мають у володінні, користванні або розпорядженні землі сільськогосподарського призначення або сільськогосподарських тварин [11]. Господарствами населення Держстат України вважає домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як для самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії виробників віднесено також фізичних осіб – підприємців, які діють у галузі сільського господарства [12]. Сільськими домогосподарствами, до того ж, є домогосподарства, що зареєстровані за місцем проживання на території сільського населеного пункту [13], однак генеральну сукупність у статистичному обліку становлять лише ті, що володіють або користуються землею [14, с. 9]. Особисте селянське господарство, відповідно до Закону України «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 р. № 742-IV, – це господарська діяльність, яка провадиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, із метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг із використанням майна особистого селянського господарства, зокрема й у сфері сільського зеленого туризму. Для ведення особистого селянського господарства використовують земельні ділянки розміром не більше 2,0 га, що передано фізичним особам у власність або оренду в законному порядку, зокрема згідно з Земельним кодексом України [15].

За характером виробництва домогосподарства в сільській місцевості є трьох типів:

- а) споживчі (натуральні), якщо всю вироблену продукцію споживають члени домогосподарства;
- б) товарні, якщо вироблену продукцію реалізують на ринку;
- в) напівтоварні, якщо одну частину продукції споживають члени домогосподарства, а іншу реалізують поза ним.

Таку думку поділяють у своїх працях І. Прокопа й Т. Беркута [16, с. 126–147], Ю. Макаренко [17, с. 28] та багато інших учених.

Типологія особистих селянських господарств є такою самою, як і домогосподарств у сільській місцевості, але з переважанням у ній споживчих і напівтоварних типів. Як зазначає Ю. Макаренко, особисті селянські господарства переважно товарного типу, зокрема й городньо-садівничі, розміщені навколо невеликих районних центрів і сільських поселень, а низькотоварні господарства – на депресивних територіях [17, с. 28].

Обґрунтування порогових меж щодо належності господарств до певного типу є основною проблемою, яка до цього часу не вирішена. Держстат України у своїх бюлетенях обмежується лише умовним поділом домогосподарств у сільській місцевості за розміром площ сільськогосподарських угідь на малі (до 0,5 га включно), середні (0,51–1,0 га) і великі (понад 1 га) [14, с. 9]. Базуючись на цьому поділі, Д. Крисанов встановив, що більшість сільських домогосподарств із площею землі до 0,7 га використовують вироблену продукцію для власних потреб, а домогосподарства розміром понад 0,7 га – для товарного виробництва

[18, с. 11]. До того ж, домогосподарства із земельними наділами до 0,5 га належать винятково до споживчого типу [19, с. 36].

Заслугує на увагу підхід М. Тарасова і М. Скальської щодо поділу господарств населення на натуральні і товарні залежно від питомої ваги доходу від сільськогосподарської діяльності в сукупному доході домогосподарства. Тому якщо значення вказаного критеріального показника не більше 50%, господарства населення належать до споживчих, у другому випадку – до товарних [20]. Аналогічно до типології сімейних ферм США І. Прокопа й Т. Беркута обґрунтували розподіл домогосподарств у сільській місцевості залежно від річного обсягу доходу від реалізації сільськогосподарської продукції на споживчі (доходу немає), змішаного типу (сума доходу не перевищує еквівалент 1 тис. дол. США) і товарні (сума доходу перевищує еквівалент 1 тис. дол. США) [16, с. 126–147].

У країнах-членах Європейського Союзу мінімальне значення нормативного обсягу виробництва продукції, що необхідне для віднесення господарства до класу товарних (комерційних), становить 2 тис. євро на рік, а саму межу визначають національні органи статистики тієї чи іншої країни відповідно до конкретних умов господарювання і рівня економічного розвитку. До того ж, нормативний обсяг виробництва продукції є середньорегіональним значенням вартості валової сільськогосподарської продукції в цінах «франко-підприємство», одержаний за нормальних умов господарювання [21, с. 115]. Однак такий підхід до типізації має одну істотну ваду, тому що не враховує розміри господарств, а значить і їхню диференціацію за потенційними можливостями генерувати дохід.

У вітчизняній статистиці доходів і витрат домогосподарств, із погляду виокремлення соціально-економічних класів, використовують граничні значення середнього і медіанного рівня загальних доходів, значення 50,0, 60,0 і 75,0% середнього і медіанного рівня загальних доходів, а також розмір прожиткового мінімуму, який затверджує Уряд на певний рік. Оскільки середні і медіанні значення є розрахунковими величинами і залежать від сукупності вихідних даних, то в цілях обмежень під час типізації їх використовувати недоцільно.

На нашу думку, межу віднесення сільських домогосподарств і особистих селянських господарств до товарних доцільно визначати, виходячи з нормативного обсягу виробництва продукції, реалізація якого забезпечила б принаймні мінімальний рівень трудового доходу на рік. Своєю чергою мінімальний рівень трудового доходу пропонуємо визначати шляхом добутку кількості членів домогосподарств або особистих селянських господарств (в еквіваленті повної зайнятості) і середньорічної мінімальної заробітної плати, розмір якої визначено згідно з Законами України «Про державний бюджет України» відповідного року. Однак структуру зайнятості в домогосподарствах нині не обліковують, а у виробництві задіяні здебільшого всі члени родини, зокрема й ті, які не належать до категорії працездатних відповідно до чинного законодавства. Структура споживчих і неспоживчих витрат значною мірою зумовлена рівнем і структурою сукупних еквівалентних доходів і статеві-віковим складом домогосподарства. Самозабезпеченість продовольством порівняно вища в багатодітних сім'ях і господарствах пенсіонерів, і навпаки. Тому є потреба у встановленні умовної

Таблиця 1

Розрахунок економічних меж типізації сільських домогосподарств і особистих господарств населення України

Показник	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	У середньому у 2011–2015 рр.
Середньорічна мінімальна номінальна заробітна плата 1 працівника 1): – грн/чол.	11557,00	13177,00	13835,00	14616,00	15256,00	13688,20
– євро/чол.	1046,06	1283,75	1303,90	954,69	633,95	1044,47
Паритет купівельної спроможності (ПКС), грн/дол. США 2)	3,43	3,64	3,73	4,25	5,82	Ч
Річна межа абсолютної бідності (з розрахунку 5 дол. США ПКС на добу): – грн/чол.	6259,75	6643,00	6807,25	7756,25	10621,50	7617,55
– євро/чол.	564,36	646,80	641,46	493,53	438,39	556,91

Примітки. 1) дані наведено згідно з Законами України «Про державний бюджет України» на відповідні роки; 2) дані Світового банку. Гривні перераховано в євро за середнім річним курсом відповідного року, який встановив Національний банк України.

Джерело: розраховували автори

межі, що матиме грошове вираження, базуватиметься на середньому рівні структури доходів і витрат, а також на інших параметрах середньостатистичного сільського домогосподарства.

За даними Держстату України у 2014 р. середній розмір домогосподарств у сільській місцевості за площею сільгоспугідь (з урахуванням земельних часток-паїв і орендованих ділянок) становив 3,04 га, за кількістю членів домогосподарства – 2,69 особи. До того ж, 74,8% домогосподарств склалися з двох і більше осіб, а 33,9% – мали у складі дітей віком до 18 років. У структурі сукупних ресурсів доходи від продажу сільгосппродукції становили в середньому 9,2%, доходи від підприємницької діяльності і самозайнятості – 5,1%. Водночас у структурі грошових витрат найбільша питома вага (43,7%) припадає на витрати на продукти харчування і безалкогольні напої. Рівень товарності сільськогосподарської продукції домогосподарств, згідно з даними обстежень їхніх доходів і витрат, точно визначити неможливо. Це пов'язано з тим, що вартість спожитих продуктів харчування, отриманих у результаті ведення особистого підсобного господарства, а також від самозаготівель, часто не відповідає ринковій вартості товарів.

Для нівелювання впливу інфляції та коливань економічної динаміки межі типізації слід розраховувати за п'ятирічний період у євро (за аналогією розрахунку нормативного обсягу виробництва). Так, економічна межа, оцінена за мінімальною оплатою праці, становить у середньому 1044,47 євро (таблиця 1).

Якщо припустити, що сільське домогосподарство у 2014 р. засіяло б усю наявну в нього ріллю (рівень розораності сільгоспугідь становить в середньому 87,6%) соняшником, то за його середньої багаторічної урожайності у 2010–2014 рр. 14,5 ц/га і ціни реалізації «франко-підприємство» 26,80 євро/ц, нормативний обсяг виробництва і відповідно економічний розмір становитиме: $3,04 \cdot 0,876 \cdot 14,5 \cdot 26,80 = 1034,85$ (євро). Округлюючи розраховане значення до 1 тис. євро, одержимо шукану межу віднесення домогосподарств до певного типологічного класу.

Враховавши пропозиції науковців і базуючись на викладених вище міркуваннях, домогосподарства в сільській місцевості та особисті селянські господарства за характером виробництва можна розподілити на такі типи:

а) покинуті господарства, що не мають ресурсів (землі та тварин) для сільськогосподарського виробництва, нормативний обсяг якого дорівнює нулю;

б) споживчі (натуральні) господарства, що мають виробничі ресурси (нормативний обсяг виробництва більший від нуля), проте сума річного доходу від реалізації сільськогосподарської продукції дорівнює нулю;

в) напівтоварні господарства, що мають виробничі ресурси, а сума річного доходу від реалізації сільськогосподарської продукції або економічний розмір за нормативним обсягом виробництва перебуває в межах від нуля до 1 тис. євро на рік;

г) товарні господарства, що мають виробничі ресурси, а сума річного доходу від реалізації сільськогосподарської продукції або економічний розмір за нормативним обсягом виробництва перевищує 1 тис. євро на рік.

До того ж, доцільно виділити соціально-економічний клас бідняцьких господарств, мінімальний рівень трудового доходу яких не перевищує добові споживчі витрати на рівні 5 дол. США на одну особу відповідно до паритету купівельної спроможності, що визначає Світовий банк. У середньому у 2011–2015 рр. цю межу ми прийняли на рівні 560 євро на рік.

Висновки. Отже, проведений ретроспективний монографічний аналіз досліджуваної проблеми дав змогу підтвердити припущення щодо відсутності єдиного науково обґрунтованого підходу до класифікації господарств населення. Вимога Європейського Союзу щодо запровадження в Україні уніфікованої системи типізації сільськогосподарських товаровиробників за результатами розрахунків сукупних нормативних обсягів виробництва продукції по-новому актуалізує проблему типізації в такий спосіб не лише сільськогосподарських підприємств, а і сільські домогосподарства й особистих селянських господарств. Зокрема, нами обґрунтовано виокремлення класів покинутих, споживчих (натуральних), напівтоварних і товарних господарств, встановлено відповідні економічні межі класів. Перспективами подальших розвідок є організація досліджень щодо виявлення закономірностей соціально-економічного розвитку господарств населення, що належать до певного класу.

Список використаних джерел:

1. Єрмоленко О. Проблеми соціально-економічного розвитку сільського господарства України / О. Єрмоленко // Економіка розвитку. – 2007. – № 2. – С. 22–23.
2. Єрмоленко А. Программы развития сельского хозяйства в Украине и проблемы их реализации / А. Єрмоленко // Бизнес Информ. – 2007. – № 10. – С. 11–14.
3. Постников В. Южно-русское крестьянское хозяйство / В. Постников. – М. : Тип. И. Кушнеров, 1891. – 426 с.
4. Крицман Л. К вопросу о классовом расслоении современной деревни / Л. Крицман // На аграрном фронте. – 1925. – № 7–8. – С. 11–17.
5. Крицман Л. Классовое расслоение советской деревни. По данным волостных обследований / Л. Крицман. – М. : Изд-во Ком. акад, 1926. – 191 с.
6. Яковлев Я. Об ошибках хлебофуражного баланса Ц. С. У. и его истолкователей / Я. Яковлев. – М. : Изд-во Ком. акад., 1926. – 86 [13] с.
7. Немчинов В. Опыт классификации крестьянских хозяйств / В. Немчинов // Вестник статистики. – 1928. – № 1 (кн. XXIX). – С. 12–43.
8. Макаров Н. Организация сельского хозяйства / Н. Макаров. – М. : Экономическая жизнь, 1927. – 589 с.
9. Чаянов А. Основные идеи и формы организации сельско-хозяйственной кооперации [2-е изд.] / А. Чаянов. – М. : Изд. Книгосоюза, 1927. – 390 с.
10. Анисимов Я. Производственная характеристика крестьянских хозяйств различных социальных групп / Я. Анисимов, И. Верменичев, К. Наумов ; под ред. А. Чаянова. – М. – Л. : Московский рабочий, 1927. – Т. 1 : Таблицы счетоводного анализа 60 крестьянских хозяйств Лынского района Волоколамского уезда Московской губернии. – 458 с.
11. Про сільськогосподарський перепис : Закон України № 575-VI від 23.09.2008 р. (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-17>.
12. Про затвердження Методики розрахунку обсягів реалізації основних видів сільськогосподарської продукції господарствами населення : наказ Держкомстату України № 165 від 30.05.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2008/165/165.htm.
13. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2015 році : стат. бюл. / відпов. за вип. О. Прокопенко. – К. : Держстат України, 2015. – 80 с.
14. Про затвердження Методики розрахунку системи статистичних ваг для оцінювання показників вибіркового обстеження сільськогосподарської діяльності населення в сільській місцевості : наказ Держкомстату України № 69 від 28.03.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2011/69/69.htm.
15. Про особисте селянське господарство : Закон України № 742-IV від 15.05.2003 р. (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.
16. Прокопа І. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському господарстві / І. Прокопа, Т. Беркута. – К. : Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2011. – 240 с.
17. Макаренко Ю. Господарства населення : їх класифікація та перспективи розвитку / Ю. Макаренко // АгроСвіт. – 2013. – № 5. – С. 27–30.
18. Крисанов Д. Концентрація товарного виробництва у господарствах населення : проблеми і перспективи / Д. Крисанов, Л. Удова // АгроСвіт. – 2008. – № 4. – С. 9–19.
19. Крисанов Д. Сільські домогосподарства України в умовах глобалізації / Д. Крисанов, Л. Удова, О. Варченко // Економіст. – 2012. – № 4. – С. 32–39.
20. Тарасов Н. Методические подходы к классификации хозяйств населения / Н. Тарасов, М. Скальская // Вопросы статистики. – 2008. – № 3. – С. 32–38.
21. Лупенко Ю. Виробнича типізація сільськогосподарських товаровиробників України : монографія / Ю. Лупенко, А. Гуртов. – Харків : ТОВ «Смугаста типографія», 2016. – 240 с.

Гуртов А. А.

ННЦ «Інститут аграрної економіки» Національної академії аграрних наук України

Єрмоленко А. А.

Харьковский национальный экономический университет имени Семёна Кузнеця

КЛАССИФИКАЦИЯ ХОЗЯЙСТВ НАСЕЛЕНИЯ В УКРАИНЕ**Резюме**

Исследован генезис классификации хозяйств населения в Украине. Определены основные недостатки существующих типологий в контексте их соответствия нормативным требованиям Евростата. Обосновано распределение сельских домохозяйств и личных крестьянских хозяйств на классы заброшенных, потребительских (натуральных), полутоварных и товарных хозяйств, установлены соответствующие экономические границы этих классов.

Ключевые слова: классификация, типизация, хозяйства населения, сельские домохозяйства, личные крестьянские хозяйства.

Hutorov A. O.

National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics" of

National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

Yermolenko O. A.

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

HOUSEHOLDS' CLASSIFICATION IN UKRAINE**Summary**

The genesis of households' classification in Ukraine is investigated. The main shortcomings of the existing typology in the context of compliance to the standard requirements of Eurostat are defined. Distribution of rural households and private farm holdings to classes of the abandoned, consumer (natural), semi-commodity and commodity households is proved; the corresponding economic borders of these classes are established.

Key words: classification, type design, households, rural households, private farm households.